

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Волинський національний університет імені Лесі Українки
Географічний факультет
Кафедра фізичної географії

СИЛАБУС
обов'язкової навчальної дисципліни

Гідрохімія Світового океану

рівень вищої освіти бакалавр

галузі знань 10 Природничі науки

спеціальності 103 Науки про Землю

освітньо-професійної програми Гідрологія

Силабус навчальної дисципліни «Гідрохімія Світового океану» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, галузі знань *10 Природничі науки*, спеціальності *103 Науки про Землю*, освітньо-професійної програми *Гідрологія*.

Розробник: Карпюк З. К., доцент кафедри фізичної географії, кандидат географічних наук

Силабус навчальної дисципліни затверджений на засіданні кафедри фізичної географії

протокол № 1 від 30.08.2021 р.

Завідувач кафедри:



проф. Фесюк В. О.

1. Опис навчальної дисципліни

Найменування показників	Галузь знань, спеціальність, освітньо-професійна програма, освітній рівень	Характеристика навчальної дисципліни
Денна форма навчання	Галузь знань: 10 Природничі науки Спеціальність: 103 Науки про Землю Освітньо-професійна програма: Гідрологія	Обов’язкова
Кількість годин/кредитів 120 год./4 кредити		Рік навчання – 2
		Семестр – 4-ий
		Лекції – 28 год.
		Практичні (семінарські) – 28 год.
ІНДЗ: немає	Освітній рівень: бакалавр	Самостійна робота – 56 год.
		Консультації – 8 год.
		Форма контролю: залік

II. Інформація про викладача

Викладач	Карпюк Зоя Костянтинівна
Науковий ступінь	Кандидат географічних наук
Вчене звання	Доцент
Посада	Доцент кафедри фізичної географії
Профайл	https://wiki.vnu.edu.ua/wiki/Карпюк_Зоя_Костянтинівна
Телефон	+380959385377
e-mail	karpyuk.zk@ukr.net
Дні занять	http://194.44.187.20/cgi-bin/timetable.cgi?n=700
Консультації	Очні консультації: 2 академічні години кожної середи, 13.25-14.45, аудиторія С-610
Дистанційний курс на платформі Moodle	http://194.44.187.60/moodle/course/view.php?id=1286

III. Опис дисципліни

1. Анотація курсу

Навчальна дисципліна «Гідрохімія Світового океану» належить до переліку обов'язкових навчальних дисциплін, спрямована на набуття студентами цілісних уявлень про гідрохімічні характеристики Світового океану, етапи утворення його водної і сольової маси, хімічний склад та особливості формування морських вод і океанічних осадів, екологічні наслідки антропогенного впливу, технічні засоби захисту від забруднення морського середовища, міжнародне співробітництво у сфері охорони Світового океану; та практичних навичок використання методів гідрохімічного аналізу гетерогенних

морських систем, аналізу чинників, що контролюють хімічний склад морської води, встановлення закономірностей змін концентрації забруднювальних речовин у морських водах залежно від господарського впливу.

2. Пререквізити і постреквізити

Пререквізити

- географія (фахові компетентності: здатність розуміти структуру Світового океану, обриси берегів, системи течій, економічне і екологічне значення океану, аналізувати основні процеси, що відбуваються у Світовому океані, знати географічні закономірності їх прояву);

- фізика (розуміння змісту фізичних процесів, що є підґрунтям географічних: загальних закономірностей стану і динаміки рідин – гідромеханіки, у т. ч. гідростатики; розподілу аномалій поля сили тяжіння Землі в акваторіях – гравіметрії; фізичної природи звуку, його виникнення і поширення – акустики тощо);

- математика (здатність аналізувати математичні залежності, проводити математичні розрахунки щодо швидкості поширення хвиль, їх затухання із глибиною, швидкості поглинання і розсіювання звуку в океані та ін.);

- хімія (здатність розуміти процеси, що відбуваються на атомно-молекулярному рівні, міграцію взаємодіючих між собою атомів хімічних елементів);

- геологія (застосування знань про літосферу, будову океанічної земної кори, процесів формування океанічних осадів, петрології порід океанічного дна, корисних копалин акваторій Світового океану: нафти, газу, поліметалічних залізо-манганових конкрецій, фосфоритів та ін.);

- гідрологія (розуміння взаємозв'язку і взаємозалежності всіх водних об'єктів на поверхні Землі, що формують її водну оболонку – гідросферу; особливостей формування гідросфери і евстатичних коливань рівня океану; усвідомлення того, що у кожному водному об'єкті одночасно відбуваються багаточисленні фізичні, хімічні і біологічні процеси);

- кліматологія (застосування знань про атмосферні процеси і явища, циркуляцію атмосфери, теплову взаємодію океану і атмосфери, механізм парникового ефекту, цикл вуглецю, ризики глобального потепління);

- біологія (здатність застосовувати знання про ту частину живих організмів планети, що мешкають у водному середовищі, уявлення про функціонування морських екосистем, біоресурси Світового океану);

- екологія (розуміння проблем забруднення вод і виснаження біотичних і мінеральних ресурсів Світового океану, небезпеки підняття рівня океану внаслідок потепління клімату, пов'язані з цим зміни біогеохімічних процесів).

Постреквізити: раціональне природокористування та охорона природи, фізична географія океанів, фізична географія материків, екологічна безпека.

3. Мета вивчення дисципліни – формування комплексу спеціальних знань про хімічний склад морської води і океанічних осадів Світового океану, міграційні процеси хімічних елементів в океані і його зовнішніх межах з

атмосферою і літосферою, закономірності зміни концентрації забруднювальних речовин у морських водах залежно від господарського впливу.

Основними **завданнями** навчальної дисципліни є:

- формування цілісних уявлень про взаємовплив і взаємозалежність різних географічних оболонок: гідросфери, літосфери, атмосфери, біосфери у Світовому океані;
- формування знань про хімічний склад та фізичні властивості морської води;
- оволодіння інформацією про ресурси Світового океану, їх використання та про вплив людини на природні умови океанів і морів;
- формування навиків аналізу причин виникнення парникового ефекту та моделювання ймовірних наслідків, розуміння принципів міжнародного права охорони морського середовища.

4. Результати навчання (компетентності)

До кінця навчання студенти набудуть такі компетентності:

Інтегральна

Здатність розв'язувати складні задачі і проблеми з теорії та методики дослідження геосфер у професійній діяльності або у процесі подальшого навчання, що передбачає проведення наукового пошуку та/або запровадження інновацій і характеризується невизначеністю умов і вимог.

Загальні

ЗК4. Здатність розуміти закономірності розвитку предметної області, її місця у загальній системі знань про природу і суспільство, техніку і технології.

ЗК5. Здатність здійснювати комплексні дослідження на основі системного наукового світогляду з використанням загальнонаукових та спеціальних методологічних принципів і знань.

ЗК6. Здатність до пошуку, сприйняття, аналізу та узагальнення інформації з різних джерел, використання інформаційних й комунікативних технологій і оволодіння сучасними знаннями.

ЗК9. Здатність до саморозвитку, підвищення власної кваліфікації і фахової майстерності.

ЗК11. Здатність працювати автономно, в команді, ефективній професійній взаємодії.

ЗК13. Соціальна відповідальність та екологічність мислення.

Фахові

ФК1. Здатність демонструвати знання про особливості геосфер, предмет дослідження, місце і зв'язки в системі наук про Землю, етапи розвитку, значення для суспільства.

ФК2. Здатність застосовувати знання і розуміння основних характеристик, процесів, історії розвитку і складу геосфер.

ФК3. Здатність застосовувати базові знання природничих і суспільних наук та інформаційних технологій при вивченні геосфер та їх компонентів.

ФК5. Здатність застосовувати прості кількісні та якісні методи при дослідженні геосфер і процесів в них.

ФК6. Здатність аналізувати склад і будову геосфер на різних просторово-часових рівнях.

ФК8. Здатність використовувати поняття, концепції, парадигми, теорії, ідеї, принципи сфери наук про Землю для пояснення явищ і процесів на різних просторових рівнях (глобальному, регіональному, державному, локальному).

ФК10. Здатність ідентифікувати та класифікувати відомі і реєструвати нові об'єкти у геосферах, їхні властивості та притаманні їм процеси.

ФК11. Здатність розуміти та пояснювати особливості геосфер, внутрішні та зовнішні взаємозв'язки.

ФК12. Здатність усвідомлювати сутність взаємозв'язків між природним середовищем та людиною, розуміти та пояснювати наслідки антропогенного впливу на геосфери.

ФК14. Здатність аналізувати глобальні зміни в геосферах, розуміти відповідні наслідки та діяти в напрямку запобігання негативним проявам.

5. Структура навчальної дисципліни

Денна форма навчання

Назви змістових модулів і тем	Усього	Лек.	Практ. (сем.)	Конс.	Сам. роб.	Форма конт- ролю*/ Бали
1	2	3	4	5	6	7
Змістовий модуль 1. <i>Світовий океан: походження сольової маси, хімічний склад морської води, чинники впливу на її фізико-хімічні властивості</i>						
Тема 1. Гідрохімія Світового океану – наука про хімічний склад океанічних вод. Історія розвитку	6	2	–	–	4	ДС, ІРС/2
Тема 2. Основні властивості морської води	9	2	2	1	4	Р, ІРС/3
Тема 3. Походження солей та формування сольової маси Світового океану	6	2	–	–	4	Р, ІРС/3
Тема 4. Головні компоненти сольового складу морської води	12	2	4	2	4	ІРС/3
Тема 5. Розподіл вмісту розчинених форм хімічних елементів у поверхневих і глибинних водах океану	8	2	2	–	4	Т, Р, ІРС/3
Тема 6. Розчинені у морській воді гази	11	2	4	1	4	РМГ, ІРС/3
Тема 7. Мікроелементи у морській воді	8	2	2	–	4	ІРС/3
Модульна контрольна робота № 1						МКР/ 30
Разом за змістовим модулем 1	60	14	14	4	28	50
Змістовий модуль 2. <i>Міграція хімічних елементів в Світовому океані. Екологічні проблеми морського середовища</i>						
Тема 8. Баланс солей у Світовому океані	9	2	2	1	4	РЗ, ДС, ІРС/3
Тема 9. Основні типи потоків хімічних елементів на межі океан–літосфера, океан–атмосфера	9	2	2	1	4	РЗ, ДС, ІРС/3

Тема 10. Біорізноманіття Світового океану. Взаємовплив біологічних процесів і фізико-хімічних властивостей морських вод	9	2	2	1	4	РМГ, ІРС/3
Тема 11. Донні осади, мулові води	9	2	2	1	4	ІРС/3
Тема 12. Забруднення Світового океану, його екологічні наслідки	8	2	2	—	4	РМГ, ІРС/3
Тема 13. Світовий океан і глобальні кліматичні зміни. Парниковий ефект	8	2	2	—	4	РМГ, ІРС/3
Тема 14. Міжнародне співробітництво у сфері охорони Світового океану	8	2	2	—	4	ДС, ІРС/2
Модульна контрольна робота № 2						МКР/30
Разом за змістовим модулем 2	60	14	14	4	28	50
Усього годин	120	28	26	8	56	100

*Форма контролю: ДС – дискусія, ДБ – дебати, Т – тести, ТР – тренінг, РЗ/К – розв’язування задач / кейсів, ІНДЗ/ІРС – індивідуальне завдання / індивідуальна робота студента, РМГ – робота в малих групах, МКР/КР – модульна контрольна робота / контрольна робота, Р – реферат, а також аналітична записка, аналітичне есе, аналіз твору тощо.

6. Завдання для самостійного опрацювання

- Історія дослідження хімічного складу вод Світового океану. Перші праці з опису ґрунтів дна Середземного моря, хімічного складу морської води у XVIII ст. (А. Марсільї).
- Встановлення стабільності хімічного складу морської води у XIX ст. (Г. Форхгалімер).
- Роль у вивченні гідрохімії Світового океану першої океанографічної кругосвітньої експедиції на корветі «Челленджер» у 1872–1876 рр. (Ч. Томсон).
- Сучасні гідрохімічні океанологічні дослідження.
- Наукові установи України, що проводять океанологічні дослідження, зокрема гідрохімічні.
- Гіпотези походження земної кори океанічного типу, сольової і водної мас океану.
- Зміни хімічного складу ювенільного розчину із змінами природних умов планети.
- Постійність загальної концентрації солей в океанічній воді.
- Сполуки азоту, фосфору, силіцію і заліза у воді океану.
- Органічні речовини у складі морської води.
- Радіоактивні елементи у морській воді.
- Океанічні гідротерми.
- Глибоководні червоні глини.
- Хемогенні утворення.
- Розчинення порід і відкладів на океанічному дні: карбонатів і алюмосилікатів.
- Втрата солі при випаровуванні морської води в напівізовольованих басейнах у районах з посушливим кліматом.
- Виніс солей на континенти вітровими потоками.
- Зниження вмісту солі у процесі адсорбції іонів завислими речовинами з майбутнім випадінням їх в осад.
- Причини зниженої солоності у водах Північного Льодовитого океану.
- Різноманітність морських ресурсів: рівень сучасного освоєння, перспективи.
- Гідрологічні ресурси (ресурси морських вод).
- Опріснення солоної морської води. Сучасні опріснювальні установки.
- Хімічні ресурси морської води.
- Енергетичні ресурси Світового океану.
- Біологічні ресурси.
- Геологічні ресурси океану. Морські розсипні родовища.
- Мінеральні багатства океанічного дна.

IV. Політика оцінювання

Політика викладача щодо студента

Для одержання високого рейтингу необхідно виконувати наступні умови:

- не пропускати навчальні заняття, не спізнюватися на них та не займатися сторонніми справами на заняттях;
- вчасно виконувати практичні роботи та завдання для самостійної роботи;
- виключати мобільний телефон під час занять і під час контролю знань;
- брати участь у контрольних заходах (поточний, модульний, підсумковий та контроль самостійної роботи).

За об'єктивних причин (наприклад, хвороба, міжнародне стажування) навчання може відбуватись в он-лайн формі (змішана форма навчання) за погодженням із деканатом та керівником курсу.

Політика щодо академічної доброчесності

Прослуховуючи цей курс, Ви погодились виконувати положення принципів академічної доброчесності:

- виконувати усі поточні завдання та підсумковий контроль самостійно без допомоги сторонніх осіб;
- списування під час контрольних заходів (в т. ч. із використанням мобільних пристроїв) заборонено;
- надавати для оцінювання лише результати власної роботи;
- не вдаватися до кроків, що можуть нечесно покращити Ваші результати чи погіршити/покращити результати інших студентів;
- не публікувати відповіді на питання, що використовуються в рамках курсу для оцінювання знань студентів.

Політика щодо дедлайнів та перескладання

Самостійно вивчати матеріал пропущеного заняття, за умов не виконання завдань практичних занять, відпрацювати їх під керівництвом викладача та захистити у час, передбачений графіком консультацій викладача.

Роботи, які здаються із порушенням термінів без поважних причин, оцінюються на нижчу оцінку (до -25 %). Перескладання модулів відбувається із дозволу деканату за наявності поважних причин.

V. Підсумковий контроль

Рейтингову кількість балів здобувача освіти формують бали, отримані за дві модульні контрольні роботи, які проводяться у формі відкритих тестів (максимум – 60 балів) та виконання завдань тем змістових модулів (максимум – 40 балів).

До модульної контрольної роботи допускаються здобувачі освіти, які засвоїли весь обсяг теоретичного матеріалу, зокрема і теми для самостійного опрацювання, виконали завдання практичних робіт. Модульний контроль проводиться у вигляді контрольної роботи, завдання якої обов'язково включають матеріал, який передбачено до самостійного опрацювання студентами. Контрольна робота складається з 15 питань, за кожну правильну відповідь студент отримує 2 бали (разом – 30).

Рейтинг студента з навчальної роботи визначається відповідно до «Положення про організацію контролю та оцінювання навчальних досягнень здобувачів освіти...» у Волинському національному університеті імені Лесі Українки. Якщо у підсумку

виконання усіх видів навчальної роботи з даної дисципліни студент набирає не менше 60 балів, то результат може бути зарахований як підсумкова оцінка з навчальної дисципліни. У протилежному випадку, або за бажанням підвищити рейтинг, студент складає залік. При цьому бали, набрані за результатами модульних контрольних робіт, анулюються. Залікова оцінка визначається в балах (від 0 до 60) за результатами виконання трьох завдань, кожне з яких оцінюється у 20 балів.

На залік виносяться основні питання, типові та комплексні задачі, ситуації, завдання, що потребують умінь синтезувати отриманні знання і застосовувати їх під час розв'язання практичних задач.

До заліку не допускається здобувач вищої освіти, який набрав менше ніж 20 балів за навчальну роботу впродовж семестру, не виконав і не здав усі практичні завдання, не відвідував без поважних причин більшу частину лекцій.

Орієнтований перелік теоретичних питань до заліку

1. Гідрохімія як наука.
2. Предмет і завдання курсу «Гідрохімія океану», його зв'язок з іншими науками.
3. Предмет і об'єкт вивчення гідрохімії океану.
4. Історія розвитку знань про гідрохімію океану.
5. Встановлення стабільності хімічного складу морської води у XIX ст.
6. Роль у вивченні гідрохімії Світового океану першої океанографічної кругосвітньої експедиції на корветі «Челленджер» у 1872–1876 рр. (Ч. Томсон).
7. Сучасний етап розвитку гідрохімії океану.
8. Будова земної кори океанічного типу.
9. Особливості структури молекули води. Розчинність води.
10. Морська вода – багатокомпонентна система із молекул води, аніонів і катіонів солей та домішок.
11. Історія формування сучасної сольової маси Світового океану.
12. Сучасні уявлення про зміни солоності океану у різні історичні періоди.
13. Стадії формування сольової маси (за О. Виноградовим).
14. Еволюція хімічного складу океанічної води (вміст хімічних елементів в первинному ювенільному розчині і у водах сучасного океану).
15. Хімічний склад морської води до виникнення біосфери.
16. Зміни сольового складу морської води під дією органічного життя.
17. Іони основного сольового складу (головні компоненти) морської води.
18. Постійність сольового складу води океанів.
19. Загальний вміст розчинених солей у морській воді.
20. Солоність морської води та її визначення.
21. Розподіл солоності у поверхневих водах Світового океану.
22. Вертикальний розподіл солоності.
23. Типи вертикального розподілу концентрації хімічних елементів у морській воді: «консервативний», «біогенний», «аерогенний».
24. Джерела надходження газів у воду океану.
25. Розчинність газів у морській воді.
26. Режим розчинених газів: кисню, азоту, діоксиду вуглецю, сірководню.
27. Розчинені у воді гази як показник інтенсивності циркуляції води.
28. Біогенні речовини у морській воді.
29. Органічна речовина у морській воді.
30. Стабільні мікроелементи у водах океану.
31. Природні радіоактивні елементи у водах океану.
32. Штучні радіоактивні елементи вод океану.
33. Причини зміни солоності океанічних вод.
34. Баланс солей Світового океану.
35. Надходження солей у води океану.

36. Втрати солей з води океану.
37. Регуляція стабільності сольового складу океану біологічними процесами.
38. Потоки хімічних елементів у Світовому океані.
39. Потоки хімічних елементів на межі океан–літосфера.
40. Потоки хімічних елементів на межі океан–атмосфера.
41. Хімічний склад материкового стоку і донних відкладів Світового океану.
42. Схема послідовних стадій окиснення органічної речовини.
43. Геохімічні процеси в гідротермальній системі серединно-океанічних хребтів.
44. Молекулярно-дифузний газообмін між океаном і атмосферою.
45. Обмін розчиненими і твердими речовинами на межі розділу між океаном і атмосферою.
46. «Консервативний» тип розподілу вмісту розчинених форм хімічних елементів в океані (перший тип).
47. «Біогенний» тип розподілу вмісту розчинених форм хімічних елементів в біотичному колообігу речовини в океані (другий тип).
48. «Аерогенний» тип концентрації хімічних елементів з максимальними величинами в поверхневих водах океану (третій тип).
49. Біорізноманіття морів і океанів. Вплив на фізико-хімічні характеристики морських вод.
50. Біогенне походження основної маси завислих речовин у водах Світового океану.
51. Участь хімічних елементів у біотичному колообігу речовини у воді.
52. Поширення фітопланктону, зоопланктону, нектону, фітобентосу, зообентосу.
53. Завислі частинки у океанічних водах: вміст, просторовий розподіл.
54. Склад океанічних мулів.
55. Склад мулових вод.
56. Класифікація донних відкладів за генезисом і речовинним складом.
57. Найпоширеніші токсичні компоненти забруднення Світового океану.
58. Екологічні наслідки забруднення морського середовища.
59. Моніторинг морського середовища.
60. Оцінка якості гідрохімічних спостережень в океані.
61. Хімічні, фізико-хімічні, механічні, термічні, комбіновані методи захисту морського середовища від забруднення.
62. Міжнародні угоди щодо захисту від забруднення вод Світового океану.
63. Міжнародно-правовий режим дослідження і використання морського середовища.
64. Гідрохімічний режим Чорного моря. Причини насичення товщі води Чорного моря сірководнем.
65. Гідрохімічний режим Азовського моря.

VI. Шкала оцінювання

Навчальна дисципліна оцінюється за 100 бальною шкалою. Переведення балів внутрішньої 100 бальної шкали в національну шкалу здійснюється наступним чином:

Шкала оцінювання

Оцінка в балах за всі види навчальної діяльності	Оцінка
90 – 100	Зараховано
82 – 89	
75 – 81	
67 – 74	
60 – 66	
1 – 59	Незараховано (з можливістю повторного складання)

VII. Рекомендована література та Інтернет-ресурси

Методичне забезпечення курсу

1. Атлас океанов : в 3-х кн. Военно-Морской флот СССР. Ленинград, 1974. 198 с. Тихий океан, 1974. 302 с. Атлантический и Индийский океаны, 1977. 153 с. Северный Ледовитый океан, 1980. 184 с.

Основна література

1. Иванов В. А., Показеев К. В., Шрейдер А. А. Основы океанологии : учебное пособие. СПб. : Издательство «Лань», 2008. 576 с.
2. Карпенко Н. І. Рельєф морських берегів : навч. посіб. : [для вищих навч. закл.]. Львів : Видав. центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2009. 308 с.
3. Терміни та визначення водних Директив Європейського Союзу [Електронний ресурс] / В. К. Хільчевський [та ін.]. Київ : Інтерсервіс, 2015. 32 с. URL : https://geo.knu.ua/images/doc_file/Water_glossary_.pdf
4. Хільчевський В. К., Дубняк С. С. Основы океанології : підруч. для ВНЗ. 2-ге вид., доп. і перероб. Київ : Видав.-поліграф. центр «Київ. ун-т», 2008. 255 с.
5. Хільчевський В. К., Осадчий В. І., Курило С. М. Основы гідрохімії [Електронний ресурс] : підручник. Київ : Ніка-Центр, 2012. 312 с.
6. Хільчевський В. К. Гідрохімія океанів і морів навч. посібник. Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2003. 114 с.
7. Хильчевский В. К. Научная гидрохимическая школа Киевского национального университета имени Тараса Шевченко – 50 лет исследования природных вод. *Гідрологія, гідрохімія і гідроекологія*. 2018. № 4 (51). С. 6–47.

Додаткова література

1. Гордиенко В. В., Гордиенко Л. Я. Скоростная модель верхней мантии под срединно-океаническими хребтами. *Геология и полезные ископаемые Мирового океана*. Київ : Видавничий дім «Академперіодика» НАН України, 2016. № 1 (43). С. 33–42.
2. Комплексное междисциплинарное исследование Азово-Черноморского бассейна : итоги и перспективы / Гожик П. Ф., Еремеев В. М., Коболев В. П., Щипцов А. А. *Геология и полезные ископаемые мирового океана*. Київ : Видавничий дім «Академперіодика» НАН України, 2016. № 2 (44). С. 5–15.
3. Мокієнко А. В. Ціанобактерії і ціанотоксини : міф чи реальність ? *Вісник Національної академії наук України*. 2016. № 4. С. 65–75.
4. Хильчевский В. К. Про роботу VII Всеукраїнської наукової конференції з міжнародною участю «Проблеми гідрології, гідрохімії, гідроекології» (Київ, 2018)». *Гідрологія, гідрохімія і гідроекологія*. 2018. № 4 (51). С. 138–143.
5. Хільчевський В. К., Забокрицька М. Р., Кравчинський Р. Л. та ін. Основні засади управління якістю водних ресурсів та їхня охорона : навч. посіб. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2015. 154 с.
6. Шаталов Н. Н. Академик Николай Иванович Андрусов – основоположник морской геологии и океанологи (к 155-летию со дня рождения). *Геология и полезные ископаемые Мирового океана*. Київ : Видавничий дім «Академперіодика» НАН України, 2016. № 1 (43). С. 81–92.